

Populisme als buitengewone politiek: naar een Weberiaanse interpretatie

Rudi Laermans

Populisme kent verschillende variaties op één grondthema: 'het volk' en haar leider wordt geopponeerd aan een volksvreemde politieke elite. Vanwaar echter de regelmatige opstoten van politiek populisme? Een retour à Weber leert dat ook de moderne politiek almaar sterker wordt gedomineerd door het samenspel tussen doelrationele bureaucratie en pragmatische politici. Allen voldoende krachtige leiders die een sterke waardegerichtheid met verantwoordelijk handelen weten te combineren, zouden deze tendens kunnen keren. Webers pleidooi voor een leiderschapsdemocratie naar Amerikaans presidentieel model krijgt meer reliëf wanneer ze wordt kortgesloten op de notie van buitengewone politiek (A. Kalyvas). Populisme is een vorm van buitengewone politiek binnen de context van een publieksdemocratie. Daarbinnen fungeren de massamedia als een geëigende broedplaats voor populistische leiders en hun vaak provocatieve stijl. Het valt echter nog te bezien hoe levensvatbaar het eventuele huwelijk is tussen populistische politiek en dagelijks bestuur.

'Democratisering en demagogie gaan samen'
(Max Weber (1988a: 393/1994a: 220)

Van populisme naar Weber en terug

Politiek populisme is een notoir glibberig iets, zo waarschuwt in de aanhef menige beschouwing over dit ondertussen druk besproken fenomeen. Dat laat zich immers moeilijk ijken aan de hand van het traditionele ideologische onderscheid tussen behoudsgezinde en vernieuwingsgerichte politiek. Populisme kent linkse en rechtse varianten, en volgens vele waarnemers ook een centristische *light version* (vgl. Taguieff, 2007a en 2007b; Panizza, 2005; Rioux, 2007). Vlaams Belang of Wilders' PVV zijn extreemrechts, de SP of Die Linke staan 'links van links' – maar alle vier partijen worden regelmatig als populistisch weggezet (al valt die karakterisering wel veel vaker bij de twee eerste). Deze ideologische wendbaarheid noopt tot een meer abstracte benadering die focust op 'de populistische rede' (Laclau, 2005a en 2005b), of de onderliggende logica in de populistische representatie van de politieke ruimte (vgl. Canovan, 2002). Het populisme vormt inderdaad een eigenstandig vertoog, een op zichzelf staande voorstelling of discursieve *framing* van de politieke, deels ook de maatschappelijke ruimte (vgl. Hall, 1997). Twee vereenvoudigingen verklaren mee het wervend appel van het populisme, al spelen daarnaast in ieder populistisch vertoog uiteraard altijd ook meer specifieke voorstellingen, beelden en verhalen (vgl. Oudenampsen, 2010). Enerzijds wordt de complexe architectuur van het moderne politieke systeem gereduceerd tot het credo dat in een democratie alle macht van het volk uitgaat en bij belangrijke

beleidsbeslissingen daarom 'de wil van het volk' moet voorop staan. Anderzijds positioneert het populistisch vertoog de partijleider consequent als een directe emanatie van het soevereine volk, voorbij de tweedeling tussen vertegenwoordiger en vertegenwoordigde. Beide reducties maken dat het populisme op een nogal gespannen voet staat met de actuele vormgeving van de representatieve democratie in Europa. Meerdere commentatoren suggereren zelfs dat het de notie van volkssoevereiniteit vaak zodanig eenzijdig inroept dat het de werking van een democratisch politiek systeem sterk hypothekeert. Wat is daar soms van aan?

Ik bespreek hierna eerst kort de basislogica in de populistische representatie van de politieke ruimte, signaleer aansluitend het bestaan van enkele veel voorkomende varianten, en steek vervolgens door naar het thema 'populisme en/of democratie'. Daarbij interesseert mij niet zozeer de normatieve discussie over het democratisch gehalte van populistische partijen als de PVV of Vlaams Belang. Dat debat is ontegenzeggelijk belangrijk, maar brengt ons op het terrein van de politieke filosofie. Sociologisch pertinent is de signaalwaarde van het populisme: het attendeert op een ingebouwde spanning binnen het democratisch bestel. M. Canovan (1999) heeft het in dit verband over 'de twee gezichten van de democratie', waarbij ze een voornamelijk pragmatische of bestuursgerichte politiek onderscheidt van een eerder 'reddende politiek' die de idee van volkssoevereiniteit een utopische lading geeft. Een aanhoudende populistische golf zou dan op een teveel aan politieke pragmatiek en een tekort aan 'reddende politiek' wijzen. Deze diagnose valt bij wel meer commentatoren te vinden, vooral ter linkerkant, maar meestal ontbreekt het aan een bredere contextualisering. Daarvoor ga ik hierna te rade bij Max Weber, een van de grondleggers van de sociologie.

Gedekt door de methode van het ideaaltypen onderkent Weber (1988c/1999) in zijn beroemde essay *Politik als Beruf* twee soorten van politici (die tekst kent overigens twee versies; de eerste dateert van 1917, de tweede verscheen twee jaar later). Het eerste type handelt verantwoordelijk en heeft daarom weinig moeite met het sluiten van compromissen, het tweede ageert daarentegen vooral vanuit een bindend geachte gezindte of morele overtuiging. Deze tweedeling spoort onmiskenbaar met Canovans onderscheid tussen pragmatische en 'reddende' politiek, maar het interessante is dat Weber ze ook relateert en, vooral, met een bredere diagnose van de moderne samenleving en cultuur verbindt (vgl. Dassen, 1999). Vandaar juist mijn 'retour à Weber'. Vooreerst bieden zijn pleidooi voor een sterke leiderschapsdemocratie naar Amerikaans model en zijn visie op de charismatische volkstriebun nog altijd interessante aanknopingspunten voor een analyse van hedendaagse populistische leiders. Beide worden bovendien gestut door een omvattende interpretatie van het algemenere proces van doelrationalisatie. In de moderniteit, zo betoogt Weber, overweegt binnen almaar meer domeinen, en dus ook in de politiek, een berekenend handelen dat inzet op de meest efficiënte middelen in functie van een welomlijnd doel. Deze structurele tendens is de motor van de toenemende bureaucrativering van het staatsapparaat en stimuleert tevens een verantwoordelijk politiek handelen of hogelijk pragmatische beleidsvoering. Daarmee hebben we meteen een ruimere context te pakken die Canovan en andere commentatoren onderbelicht laten. Dat politieke pragmatiek de beste broedkast is voor bureaucratische verkokering, zag Weber overigens ook

al. Hij concludeert daaruit niet dat er regelmatig politieke leiders zullen opstaan die onder beroep op de notie van volkssoevereiniteit het politieke bestel willen 'redden' of grondig vernieuwen. Veeleer verandert het geweer van schouder: de diagnostische blik wordt ingeruild voor een normatief pleidooi pro charismatische leiders die waarderationeel handelen met pragmatiek weten te combineren.

In het middenluik van dit artikel vat ik Webers inzichten eerst kort samen; vervolgens verbind ik de tweedeling tussen pragmatische en 'reddende' politiek (Canovan), verantwoordelijk of doelrationeel handelen en een door overtuigingen of waarden gemotiveerde politieke opstelling (Weber) met het onderscheid tussen gewone en buitengewone politiek. Dat stamt van de politieke theoreticus A. Kalyvas (2008), die voor de omschrijving van de tweede variant nadrukkelijk te rade gaat bij Webers typering van charismatische bewegingen en leidersfiguren. Populisme is zo'n vorm van buitengewone profetische politiek, zo zal ik argumenteren. Tegen de dominante tendens van politiek-als-bestuur of *governance* in, herpositioneer het de publieke politieke ruimte als een symbolische arena waarbinnen in naam van de volkswil openlijk wordt gestreden om de basiswaarden van 'het goede samenleven' (vgl. Bourdieu, 2000). Deze tendens tot 're-ideologisering', zo betoog ik in het slotgedeelte, speelt zich niet in het luchtledige af: hij werd mede mogelijk gemaakt door de veranderde rol van de massamedia binnen wat B. Manin (1977) de toeschouwersdemocratie noemt. Het hedendaagse imbroglgio van media en politiek creëerde inderdaad een nieuwe hybride politieke openbaarheid die bepaalde vormen van symbolische politiek op z'n minst vergemakkelijkt, zoal niet structureel bevordert. Tegelijk blijft onverkort de les van Weber gelden: politici die beleidsverantwoordelijkheid opnemen, botsen onvermijdelijk op het doelrationele, sterk bureaucratische karakter van het huidige politieke bedrijf. Hoe levensvatbaar is dan soms het samengaan van populistisch leiderschap en dagelijks bestuur? Vervalt de mogelijkheid tot populistische politiek eens een partij in het regeringspluche zit? Over deze vraag buig ik mij in de slotparagraaf aan de hand van enkele actuele voorbeelden, die uiteraard geen eenduidig antwoord toelaten: niemand die sluitend de toekomst van het populisme kan voorspellen...

De populistische representatie

Net zoals elk ander discours maakt ook het populistische vertoog aan de hand van enkele centrale termen of betekenaren een specifieke voorstelling van de realiteit aan. Paradoxaal genoeg wordt dat 'werk van representatie' (Hall, 1997) geloofchend: het populistisch vertoog pretendeert een juiste voorstelling van politieke zaken te geven. Drie basistermen schragen alvast de populistische representatie van de politieke ruimte: volk, elite of establishment, en leider. De inhoud van de leiderschapidee is relatief stabiel, maar de invulling van de noties van volk en elite wisselt deels met de specifieke ideologische lading. Ondanks deze variaties in betekenis, waarover zo dadelijk nog meer, verbindt ieder populistisch vertoog de drie basisnoties wel op vergelijkbare manier. Dat wettigt de idee van een funderende logica of, in de woorden van de politieke theoreticus E. Laclau (2005a en 2005b), van een kenmerkende 'populistische rede'. We kunnen meer bepaald

spreken van *de populistische driehoek*, waarbinnen het volk en de leider de twee uiteinden van de basiszijde vormen en elk in een vijandige of antagonistische verhouding tot het politieke establishment staan (de top van de driehoek) (vgl. Schedler, 1996; Abts, 2011: 905-950; Abts en Laermans, 2011). Dat de populistische representatie het verschil tussen volk en elite tot een tegenstelling oprekt, is ondertussen gemeengoed in de politicologische literatuur (vgl. Canovan, 1981 en 1999; Taggart, 2000; Mény & Surel, 2002b; Albertazzi & McDonell, 2008). Zo typeert C. Mudde (2004: 543) de aanhoudende ‘populistische *Zeitgeist*’ in West-Europa als ‘een ideologie die de maatschappij uiteindelijk opdeelt in twee homogene en antagonistische groepen, “het zuivere volk” versus “de corrupte elite”, en die argumenteert dat politiek een expressie zou moeten zijn van de algemene wil van het volk.’ De elite omvat in de eerste plaats de zittende nationale politieke klasse die enkel op eigenbelang heet uit te zijn. Naargelang de ideologische teneur wordt het gegispte establishment eventueel verder uitgebreid tot de economische, sociale en/of culturele elite. De politieke elite, of het geheel van gevestigde beleidspartijen, fungeert hoe dan ook als de centrale schietschijf. Zij moet in de stembusgang de macht worden ontnomen met het oog op een radicaal herstel van de autoriteit van de *demos* overeenkomstig het democratische credo van volkssoevereiniteit.

Het volk is geen massa van individuen en valt dus niet samen met het kiespubliek; evenmin gaat het om een aggregaat van uiteenlopende belangengroepen. Het wordt integendeel voorgesteld als een heus quasisubject dat met één stem één algemene wil kan kenbaar maken. De leider is het reële subject dat deze functie vervult: hij – in de regel gaat het inderdaad om een man – verwoordt op een directe manier de verzuchtingen van het volk (vgl. Canovan, 1984; Taggart, 2000; Abts, 2004). De populistische voorman kan dankzij z’n veronderstelde transparante relatie met het volk zonder verdere articulatie de *vox populi* vertolken en een stem aan ‘de zwijgende meerderheid’ geven. Hij is binnen de politieke ruimte dus geen relatief autonome vertegenwoordiger of plaatsvervanger van het volk, integendeel: hij ageert steevast als een perfect geslepen spiegel van de volkswil. Kortom, de leider doorkruist het mechanisme van politieke representatie of delegatie en zou ‘de stem van het volk’ onbemiddeld present of aanwezig stellen binnen de politieke ruimte. Vandaar zijn claim op een *parler vrai*, op een letterlijk volks en daarom eenvoudig spreken dat tegelijk voor waar en waarachtig doorgaat omdat het rechtstreeks de desiderata van het volk uitdrukt. De leider *belichaamt* inderdaad de volkswil en vormt precies daarom samen met het volk de basis van de populistische driehoek. Ook al handelt de populistische leider feitelijk soeverein, dan nog zouden zijn woorden en daden op een directe manier de politieke soevereiniteit van het volk incarneren. Deze *veronderstelde eenheid van volk en leider* toont zich juist in de gedeelde antagonistische verhouding met het politieke establishment en haar ‘multiculturele praatjes’, haar spilzuchtig dedain voor ‘de hardwerkende burger’, of haar gedurige negatie van ‘het veiligheidsprobleem’. ‘Wij tegen zij’, dat is binnen het populisme per definitie ook ‘hij tegen hen’.

In de populistische representatie valt het volk samen met een homogene en tevens moreel positieve realiteit: het staat voor een solidair ‘heartland’, aldus P. Taggart (2000: 95-98). In deze ‘verbeelde gemeenschap’ (Anderson, 1983) is

iedereen deugdzaam en heersen harmonie en eenheid (vgl. Voruba, 1986; Swyngedouw & Ivaldi, 2001). Binnen de bevolking van een regio of natiestaat differentieert het populistisch vertoog dan ook tussen een moreel goede kerngroep en een daaraan vreemde randcategorie. Overeenkomstig de veronderstelde saamhorigheid die het volk tot een eenheid maakt, trekt het harde grenzen van inclusie en exclusie. Velen horen erbij, maar lang niet iedereen die bijvoorbeeld in Vlaanderen of Nederland woont behoort ook écht tot het Vlaamse of Nederlandse volk. Het onderling bindende element verzekert tevens de band tussen het volk en de populistische leider, ja werkt als een soort van magische substantie die er effectief voor zorgt dat het volk 'in' de leider aanwezig is. De meer concrete invulling van de geponeerde gemeenschappelijkheid, en dus ook van het volk, hangt samen met de bredere ideologische inbedding. In het huidige politieke landschap laten zich zo minstens drie ideaaltypen van populistische representatie onderscheiden (vgl. Betz, 2001; De Raadt, Hollanders & Krouwel, 2004; Laermans, 2005). Ze kunnen overigens ook dienst doen bij de ijking van het politieke verleden, al vallen daarbinnen wellicht nog andere varianten te onderkennen. De gepresenteerde typologie is kortom niet exhaustief.

De eerste verschijningsvorm is ongetwijfeld het beste gekend en wordt vaak besproken onder de noemer van radicaal of extreemrechts, met bijvoorbeeld het Vlaams Belang, het Front National, Lega Nord of de PVV als prototypen (zie bijv. Rydgren, 2005 & 2007; Mudde, 2007). De uitdrukking *etnopopulisme*, of etnisch populisme, is misschien meer aangewezen daar deze variant de gemeenschappelijke kern van het volk in een als essentieel voorgestelde culturele vorm van saamhorigheid lokaliseert (zo ook Hermet, 2001: 117-205). Het volk is synoniem met *ethnos*, niet met *demos*: de culturele volksgemeenschap gaat vooraf aan de politieke gemeenschap en moet actief worden verdedigd tegen zowel interne vijanden als ondermijnende externe invloeden. In combinatie met het antagonistische schema van vriend vs. vijand geeft dat een dubbele verticale structuur die de populistische driehoek met een onderzijde aanvult (vgl. Swyngedouw & Ivaldi, 2001; Abts, 2004; Betz & Johnson, 2004; Taguieff, 2007b: 231-243). Naar boven toe wordt het volk afgezet tegenover de politieke én de culturele elite, die beide volksvreemd heten omwille van hun multiculturele opstelling; naar onder toe wordt het volk geopponeerd aan 'de vreemdeling', of etnische minderheden die de eigenheid van het volk heten te bedreigen. De geponeerde etnische band is transhistorisch en wordt vaak gecombineerd met de nationalistische gedachte dat de territoriale grenzen van volk en staat zoveel mogelijk moeten samenvallen.

Etnopopulisten beroepen zich ook regelmatig op de figuur van de gewone man met gezond verstand. Tegelijk vormt die de hoeksteen van een eigenstandig type van populisme dat ondermeer het discours van de Lijst Pim Fortuyn (LPF) schraagde en dat van de Zwisterse Volkspartij (SVP) of de Vlaamse Lijst De Deker (LDD) typeert (De Raadt, Hollanders & Krouwel, 2004; vgl. Pels, 2003 over LPF). Dit '*civieke*' populisme – een, toegegeven, eerder lelijk neologisme dat verwijst naar het Engelse woord 'civil' – oogt op het eerste gezicht sterk inclusief omdat het een gedeelde menselijke natuur en redelijkheid onder de volksnotie schuift. De meeste mensen zijn immers leden van de gemeenschap van gelijken waarbinnen gewone aspiraties de toon zetten, de hoop op een menswaardig leven

wordt gedeeld, eenvoudige deugden maatgevend zijn, en een spontane afkeer van nodeloos complexe redematies heerst. Anders dan het etnopolulisme hanteert de 'civieke' variant dus geen primair culturele definitie, maar verbindt het de gemeenschappelijkheid binnen het volk met een deels historische, deels transhistorische humaniteit. Toch trekt ook dit soort populisme vaak scherpe grenzen, wat weerom resulteert in een dubbele verticale structuur. Naar boven toe blijft het politieke establishment de geviseerde vijand; aan de uitgesloten onderkant bevinden zich 'de anderen', zij die niet gewoon maar ongewoon handelen, niet met gezond verstand maar nodeloos complex denken. Daarbij speelt een eerder rekkelijke normaliteitsclausule, wat de civiek-populistische variant meer flexibiliteit of politieke wendbaarheid geeft dan het etnopolulistische vertoog.

Het derde prototype van populistisch spreken heeft zich in West Europa deels ontwikkeld in reactie op vooral de eerstgenoemde verschijningsvorm, maar kent een lange traditie in Latijns Amerika (zie Conniff, 1999; Hermet, 2001: 207-248; Laclau, 2005a; Rioux, 2007). Partijen als de SP in Nederland articuleren de populistische driehoek vanuit een links perspectief dat in de regel schatplichtig blijft aan de socialistische erfenis. Dit *sociaaleconomisch populisme* bekritiseert behalve het zittende politieke establishment ook (delen van) de economische elite en focust sterk op de als negatief ingeschatte gevolgen van de recente golf van neoliberale globalisering en dito beleidsvoering (in het bijzonder binnen de EU). Het verdedigt de basispijlers van de naoorlogse welvaartsstaat en een brede opvatting van sociale rechten vanuit een volksnotie die op 'de kleine man' focust. Loontrekkers met een modaal inkomen, kleine zelfstandigen, gepensioneerden, werklozen en andere sociale categorieën die zich binnen het midden- of onderste segment van de sociaaleconomische ladder bevinden, hebben allen een direct belang bij een tegelijk sterke en rechtvaardige overheid. Toch is het volk méér dan een louter sociaaleconomische belangengroep. Vergelijkbaar met het 'civieke' populisme is de ingeroepen 'kleine man' tevens een gewone mens met positieve morele eigenschappen als rechtschapenheid, oprechtheid en *common sense*. Met meer of minder nadrukkelijkheid resulteert dat weerom in een afgewezen spiegelgroep van 'anderen'.

Populisme en/of democratie

Zoals gezegd bezit de bovenstaande driedeling een ideaaltypisch karakter. In de empirische realiteit van concrete partijprogramma's of uitspraken van populistische leiders vinden we ongetwijfeld meer dan eens combinaties van de drie onderscheiden varianten. Zo kruiste de LFP het 'civieke' beroep op de gewone mens met de etnopolulistische gedachte van een cultureel homogeen volk. De typologie koerst daarenboven sterk op de huidige partijpolitieke context in West-Europa, terwijl er daarbuiten allicht nog andere invullingen van de populistische driehoek bestaan. Zo gewagen sommige waarnemers van een islampopulisme dat de volksnotie betreft op een gedeelde religiositeit, al dan niet in combinatie met nationalistische elementen (Hermet, 2001: 316-331; Leveau, 2007). Hoe dit verder ook zij, de populistische representatie komt stevast neer op een zodanig selectieve

voorstelling van de democratische politieke ruimte dat meerdere commentatoren op z'n minst een ernstige spanningsverhouding, zoals niet een regelrechte onverzoonbaarheid tussen populisme en democratie vaststellen (vgl. Urbinati, 1998; Canovan, 1999; Mény & Surel, 2002a; Taggart, 2002; Ardit, 2007; Abts & Rumens, 2007; Laermans, 2009; Pels, 2010). Twee algemene punten figureren bovenaan het spreekwoordelijke klachtenlijstje. Vooreerst laat de sterke nadruk op 'de wil van het volk' of 'de zwijgende meerderheid' zich moeilijk rijmen met de vaststelling dat een moderne democratie een soms ongemakkelijk samengaan is van volksovereïniteit en rechtsstaat, legitimiteit en legaliteit, 'rule of the majority' en 'rule of law'. De politieke theoretica C. Mouffe (2000) spreekt daarom van 'de democratische paradox': hier 'het gelijk van de meerderheid', daar de onvervreembare rechten van minderheid en individuele burger. Door te hameren op de *vox populi* valt binnen de diverse varianten van populisme de klemtoon echter bijzonder sterk op één van deze twee pijlers. In het algemeen neigt de populistische representatie inderdaad naar een eigenstandige definitie van een *populistische democratie* die als een eenzijdige versie van de constitutionele liberale democratie oogt. Aan deze voorstelling beantwoordt soms ook een reële praktijk, zie bijvoorbeeld Silvio Berlusconi's discutabele omgang met het recht in Italië of, buiten Europa, de autoritaire tendens binnen het Latijns Amerikaanse populisme van presidentiële snit.

De populistische invulling van de notie van volksovereïniteit roept eveneens vragen op. Ze doet immers denken aan wat de politieke filosoof C. Lefort (1981: 85-103) in zijn analyse van het totalitarisme 'het fantasma van "le Peuple-Un"' noemt: het volk bezit een substantiële identiteit die de populistische leider op een directe manier uitdrukt. Deze *populistische logica van identificatie* staat al naargelang de sterkte ervan een beetje tot zeer haaks op de *democratische logica van pluraliteit*. Binnen die laatste zijn 'volk' en 'volkswil' geen substantiële maar symbolische termen die nooit eenduidig, laat staan voor eens en altijd vallen te definiëren. Ze krijgen integendeel een wisselende inhoud binnen de politieke arena, waarbij nu eens dieperliggende ideologische verschillen, dan weer eerder conjuncturele gebeurtenissen de strijd tussen de uiteenlopende definities vorm geven. Wat het ingeroepen volk nu precies is of wil, is in een democratie kortom het voorwerp van een nooit afsluitbare politieke strijd. Conform het basiscredo van iedere democratie gaat alle macht uit van het volk, maar tegelijk wordt daarbinnen de veronderstelde identiteit van het volk voortdurend gefragmenteerd, geherinterpreteerd en dus uitgesteld (vgl. Van De Putte, 1987). Het volk is kortom wel symbolisch één maar feitelijk verdeeld, wat trouwens ook de les van iedere verkiezingsuitslag is en wordt bevestigd door het bestaan van meerdere ideologische varianten van populistische politiek. De notie van het volk omlijst daarom bij wijze van spreken een democratische scène die plaats biedt aan heterogeniteit of verschil, en waarop alle spelers het principiële afwezige volk in diverse scenario's inschrijven, het uiteenlopend identificeren en representeren. Of zoals C. Mouffe (2000: 56) opmerkt: 'De liberale democratie is precies de erkenning van [de] constitutieve kloof tussen het volk en zijn uiteenlopende identificaties.' Daarbij kan één (partij)politieke identificatie eventueel wel tijdelijk de bovenhand

krijgen, maar dan niet omdat ze de échte identiteit van het volk weergeeft: ze is gewoonweg dominant of hegemoniaal (vgl. Laclau & Mouffe, 1985).

Omwille van zowel de eenzijdige verabsolutering als de substantiële interpretatie van het principe van volkssoevereiniteit noemt M. Canovan (2002) het populisme 'the ideology of democracy' en beschouwt P. Taggart (2002) het als 'de pathologie van representatieve politiek'. W. Schinkel (2010: 116) spreekt dan weer van 'de meest fundamentele vorm van het democratisch verlangen naar onmiddellijkheid'; A. Mastropaolo (2008: 47) gaat nog een stap verder en gewaagt van 'een ambigu democratisch fundamentalisme'. In dezelfde lijn, maar minder dramatisch aangezet, beschrijven Y. Mény & Y. Surel (2002a) de verhouding tussen democratie en populisme als een 'constitutieve ambiguïteit' en heeft B. Arditì (2007: 42-87) het over 'een interne periferie van de democratische politiek'. Deze karakterisering laten uiteraard de waaromvraag onverlet. Waarom steekt vanaf eind 19de eeuw, na de veralgemening van het stemrecht, in de meeste Westerse democratieën op gezette tijden een krachtige populistische wind op? Welke factoren bevorderen soms deze regelmatige opstoot en, zo laat het zich voorlopig aanzien, de relatieve normalisering van het populisme binnen het hedendaagse West-Europese politieke landschap? Uiteraard staat het huidige succes van populistische partijen niet los van een reeks recente maatschappelijke veranderingen, zoals de komst van de multiculturele samenleving of de uitholling van de Westerse natiestaat en haar welvaartsregime door het gecombineerde proces van Europeanisering en globalisering. Populistische vertogen kanaliseren het onbehagen daarover door dat te koppelen aan een specifieke voorstelling van de politieke en maatschappelijke ruimte (vgl. Abts, 2011). Tegelijk is er bepaald meer aan de hand, aldus politicologe M. Canovan (1999). In haar visie enten populistische partijen het thans levende ongenoegen op een altijd bestaande spanning in iedere moderne democratie. Die kent met andere woorden een structurele voedingsbodemp, ja een blijvend potentieel voor populistische politiek dat op gezette tijden ook effectief wordt geactiveerd.

In het kielzog van M. Oakeshott (1996), die een op geloof of overtuiging gebaseerde politiek (*politics of faith*) onderscheidt van een meer sceptische houding inzake de haalbaarheid van idealen (*politics of scepticism*), spreekt Canovan (1999: 9-14) van 'de twee gezichten van de democratie'. *Reddende of bevrijdende politiek* (*redemptive politics*) vereenzelvigt democratie met volkssoevereiniteit en verwacht alle heil van een integraal herstel van de macht van het volk. Dit soort politiek, waarvan het populisme de belangrijkste uiting vormt, is doortrokken van een sterke anti-institutionele impuls. Ingeburgerde conventies als overleg en compromisvorming tussen partijelites, of het consulteren van middenveldorganisaties via adviesorganen en de inzet van experts, worden als ondemocratisch afgedaan. *Pragmatische politiek* (*pragmatic politics*) vindt deze institutionele praktijken, samen met 'the rule of law', juist wel belangrijk. Daarbij zit de idee voor dat de moderne democratie bovenal neerkomt op een specifieke vorm van bestuur in tijden van massamobilisatie en -communicatie. Doorslaggevend is daarom niet de beleidstrouw aan 'de wil van het volk', wel de mogelijkheid van vreedzame conflictbeslechting overeenkomstig in wezen contingente procedures. De nooit op te heffen spanning tussen beide politieke stijlen zit een democratie ingebakken en

toont zich volgens Canovan juist in de onmogelijkheid om een reddende politiek consequent gestalte te geven binnen democratische klijtlijnen. Eens ze (mee)regeren kunnen populistische partijen immers evenmin zonder een minimum aan pragmatiek en moeten ze inleveren op de beloofde afhankelijkheid aan de volkswil.

Het bestaan van een structurele spanning tussen reddende en pragmatische politiek reikt niet meteen verklaring aan voor het op- en neergaande succes van populistische partijen. Maar ook daarover doet Canovan (1999: 14) een algemene uitspraak: populisme gedijt bij een overdosis aan pragmatische politiek en een tekort aan reddende politiek. Of zoals M. Van Rossem (2010: 21), duidelijk geen sympathisant van populistische politiek, schrijft: 'Het populisme is het onkruid dat groeit in de kloof tussen de belofte en de werkelijkheid van de democratie.' Meerdere toonaangevende linkse politieke denkers vellen een vergelijkbaar verdict. Auteurs als bijvoorbeeld C. Mouffe of J. Rancière onderscheiden daarbij wel beduidend scherper tussen politiek in strikte zin en bestuur als een primair administratieve modus van 'postpolitieke', consensusgerichte beleidsvorming. Bij Mouffe (2005) komt het bedrijven van politiek neer op een actieve vormgeving van het samenleven via duidelijke ideologische keuzes die zich beroepen op 'de wil van het volk' of 'het algemeen belang'; voor Rancière (1999 en 2005) is politiek daarentegen onlosmakelijk verbonden met de verstoring van de dominante orde door de eis tot inclusie van zij die daaraan part noch deel hebben, zoals bijvoorbeeld recent de asielzoekers of *sans papiers*. De spanning tussen pragmatische en reddende politiek à la Canovan wordt kortom op grond van een politiek-filosofische positiebepaling omgemunt tot een meer principiële tegenstelling tussen *governance* en *politics*, politiek-als-systeem of bestuur en 'het politieke' als een tegelijk ideologische en democratische machtsstrijd. De bekende populisme-theoreticus E. Laclau (2005a en 2005b) zit op dezelfde golflengte, maar voegt eraan toe dat iedere vorm van democratische politiek die naam waardig niet kan zonder de antagonistische koppeling of aggregatie van uiteenlopende eisen 'in naam van het volk' contra een zittende elite die hun realisering blokkeert (vgl. Laermans, 2010).

Retour à Weber

Denkers als Mouffe en Laclau laten meermaals uitschijnen dat het onderscheid tussen pragmatische en reddende politiek nauw samenhangt met twee uiteenlopende manieren om aan politiek te doen. Zo'n eerder voluntaristisch actorperspectief duikt soms ook bij Canovan op, al overweegt bij haar toch een structurele benadering. De moderne democratie bezit in haar visie effectief een Januskop: ze is een duurzame combinatie van pragmatisch bestuur en 'reddende' bevoegdheid, dus zeg maar van realisme en idealisme. Deze diagnose is evenwel verre van nieuw. Ze spoort op meerdere punten met de inzichten over politiek die Max Weber tijdens zijn laatste levensjaren boekstaafde. Zij dragen onmiskenbaar de sporen van zijn zowel zijn praktische ervaringen met, als meer afstandelijke observaties van, de werking van de moderne massademocratie. Tegelijk zijn

Webers politieke geschriften bepaald stevig verankerd in zijn bredere visie op de identiteit van de moderniteit: ze paren een bijwijlen gedetailleerde politicologische analyse van het toenmalige Duitsland aan een alomvattende sociologische tijdsdiagnostiek (vgl. Mommsen, 1990 en Breiner, 1996). Daardoor kunnen ze nog steeds relevant zijn voor de huidige inschatting van de algemene spanning tussen pragmatische en reddende politiek en de sociologische duiding van het actuele populisme als een uiting van *redemptive politics*. Tegelijk moeten we een belangrijk verschilpunt in rekening brengen, zo zal ik verderop betogen: Weber maakte een nog altijd inspirerende diagnose van de massademocratie in bureaucratische tijden, maar wij bewonen door de ondertussen gegroeide macht van de massamedia een zgn. toeschouwers- of publieksdemocratie.

In zijn bespiegelingen over de massademocratie vertrekt Weber van een allesbehalve hooggestemde kijk op het politieke bedrijf: 'het wezen van alle politiek is (...) strijd, het rekruteren van bondgenoten en van een vrijwillig gevolg' (Weber, 1988a: 547/1994a: 547). Moderne politiek draait rond machtsverwerving en -behoud binnen het kader van een territoriaal afgegrensd staatsverband en een door massapartijen gedomineerd politiek bestel. Een politicus moet daarom gedurig strategisch handelen, zo niet boet hij aan macht in. Dat houdt volgens Weber geen vrijbrief in voor een louter berekenend beslissen, laat staan voor laf opportunisme of cynisch machiavellisme. Vanuit het meer algemene *verschil tussen gezindheids- en verantwoordelijkheidsethiek* onderscheidt hij in de slotbeschouwingen van *Politik als Beruf* (ik volg de versie van 1919) twee mogelijke politieke handelingsperspectieven (Weber, 1988c: 551-560/1999: 98-113). De politicus die zich committeert aan de gezindheidsethiek ageert vanuit een boven alle twijfel verheven overtuiging of waardebetrokkenheid. Mogelijke negatieve gevolgen neemt hij op de koop toe: eventueel bloedvergieten is geen punt voor de socialistische revolutionair die strijdt voor de afschaffing van de kapitalistische uitbuiting. Het doel heiligt kortom de middelen want het is in een absolute zin waardevol. De verantwoordelijk handelende politicus houdt daarentegen terdege rekening met gekende gevolgen en probeert als negatief ingeschatte effecten te vermijden, ook al vertraagt of compromitteert dat de realisering van het beoogde doel. Anders dan zijn idealistische evenknie vindt hij daarom bijvoorbeeld een evenwichtig compromis hoogst eerbaar. Het onderscheid tussen beide ideaaltypen van politiek handelen vervaagt echter in Webers sterk normatief gekleurde portret van de ideale politicus. Die probeert op een verantwoordelijke manier de nagestreefde waarden gestand te doen: hij handelt tactisch en compromisbereid vanuit een onmiskienbaar geëngageerde opstelling. 'In zoverre vormen gezindheidsethiek en verantwoordelijkheidsethiek geen absolute tegenstellingen, doch vullen zij elkaar aan en vormen zij tezamen de echte mens, een mens die "roeping" tot de politiek kan hebben', aldus Weber (1988c: 558/1999: 111-112).

Webers twee ideaaltypen van politiek handelen sluiten nauw aan bij wat Canovan (1999) schrijft over het verschil tussen een pragmatische en een reddende (of populistische) politiek. De tegenstelling tussen gezindheids- en verantwoordelijkheidsethiek staat in Webers late werk echter niet op zichzelf. Ook al zegt Weber het zelf niet met zoveel woorden, deze twee ideaaltypen zijn duidelijk geïnspireerd door het algemenere contrast dat hij tussen doel- en waarderationeel han-

delen aanbrengt op basis van het wel of niet verdisconteren van gekende nevengevolgen (zie vooral Weber, 1964: 17-18/1975: 163-164). Terwijl de verantwoordelijke politicus doelrationeel opereert, kiest zijn idealistische evenknie voor een waarderationele opstelling. Beide oriëntaties blijven principieel mogelijk in de moderne politiek, maar structureel gezien bezit een verantwoordelijke houding daarbinnen een beduidend grotere plausibiliteit. Conform Webers diagnose van de moderniteit zet doelrationeel handelen immers in almaar levenssferen van langsom meer de toon, en dat los van zelfgekozen intenties of motivaties (vgl. Dassen, 1999). Binnen de politieke sfeer toont dit overwicht zich in de toenevende dominantie van de routineus werkende bureaucratie en haar legalisme. 'In een moderne staat ligt de werkelijke macht, die zich in parlamentsredevoueringen noch in uitspraken van monarchen maar in het gebruik van de administratie in het alledaags leven laat voelen, noodzakelijk en onvermijdelijk in de handen van het beambtendom', zo luidt Webers facit (1988a: 320/1994a: 145). De voortschrijdende dominantie van deze 'gestolde geest' of 'levende machine' brengt hem zelfs tot een weinig aantrekkelijke profetie: het regerende beambtendom is bezig 'het huis van die toekomstige horigheid op te trekken waarnaar misschien eens de mensen, zoals de slaven in Egyptische staat, onmachtig worden gedwongen zich te schikken wanneer voor hen een louter technisch correcte, versta: een rationele ambtelijke administratie en verzorging, de laatste en enige waarde is die over de wijze van bestuur van hun aangelegenheden dient te beslissen' (Weber, 1988a: 332/1994a: 158). Hoe kan deze tendens worden gekeerd? Waar ziet Weber soms nog kansen voor het door hem verlangde samengaan van doel- en waarderationaliteit? (voor wat volgt, vgl. Breiner, 1996: 121-167). Het antwoord op deze vragen brengt ons al meteen weer een stuk dichterbij de realiteit van het populisme.

Charismatische leidersdemocratie

Weber verwacht niet meteen veel heil van structurele hervormingen van het overheidsapparaat daar de tendens in de richting van meer doelrationalisatie volgens hem een onomkeerbaar, ja wereldhistorisch gegeven is. Enkel een bijzonder soort individuele politici kan daarom nog het gewenste verschil maken en 'tegenengewicht bieden aan de beambtenheerschappij' (Weber, 1988: 352/1994a: 178). Het geviseerde type sluit, voorspelbaar, nauw aan bij Webers beeld van de ideale politicus: het combineert tactisch inzicht in het machtsspel met het persoonlijk engagement voor 'een zaak'. De gezochte politicus is daarom geen loutere beroeps politicus die pragmatisch wil meebesturen en braaf binnen de partijlijnen kleurt. De politieke praktijk valt voor hem veeleer samen met een persoonlijke roeping om bepaalde waarden te realiseren: hij leeft niet zozeer *van* maar *voor* de politiek (Weber, 1988a: 389/1994a: 216; Weber, 1988c: 513/1999: 40). Voor de tegelijk waardegedreven en doelrationeel handelende politicus zijn de eigen partijorganisatie en, eens hij uitvoerende macht bezit, de aangestuurde administratie dan ook voor alles technische middelen om zekere waardegeladen doelen actief gestalte te geven.

De politicus die de politiek behoedt voor haar reductie tot pragmatisch bestuur is behalve waardegedreven tevens een geboren leider met sterke charismatische kwaliteiten. Zonder deze eigenschappen slaagt hij er niet in om de partijbasis voor zijn project te winnen, een grote schare kiezers te overtuigen, of een administratie de gewenste richting te laten uitmarcheren. Wie de politiek wil bevrijden uit de verstikkende houdgreep van passieloze beambten en pragmatische politici is daarom voorstander van een politiek regiem dat de vorming en selectie van sterke leiders met een uitgesproken visie bevordert (voor een recente herneming van dit inzicht, zie Pels, 2011). ‘Men heeft enkel de keuze uit twee mogelijkheden: een leidersdemocratie met een “machine”, dan wel een leiderloze democratie, dat wil zeggen: de heerschappij van “beroepspolitici” zonder roeping, zonder de innerlijke charismatische eigenschappen die iemand tot een leider maken’, aldus Weber in *Politik als Beruf* (Weber, 1988c: 544/1999: 87). De gewenste leidersdemocratie ziet Weber het sterkst gerealiseerd in een presidentieel regiem naar Amerikaans model, dat hij dan ook voor Duitsland bepleit (Weber, 1988b/1994b).

Charismatische leidersfiguren bezitten de gave van het woord en bespelen moeiteloos de emoties van de massa: het zijn sterke demagogen. Verkiezingen transformeren ze zo tot een vertrouwensstemming of plebisciet dat expliciet gaat over het geloof in hun roeping en vermogen tot leiderschap (Weber, 1988a: 218-222/1994a: 391-395). Weber (1988c: 536/1999: 76) schuwt zelfs de uitdrukking ‘plebiscitaire dictator’ niet en erkent dat een leidersdemocratie een gespannen relatie onderhoudt met het parlementarisme. De bij acclamatie verkozen partijleider of president staat immers boven het parlementaire debat en zijn fractie, die hém moet volgen in plaats van andersom. Weber ziet daar niet meteen veel graten in, integendeel. Een door het volk verkozen president als hoofd van de uitvoerende macht is ‘het palladium van een echte democratie, die niet het zich onmachtig overgeven aan klieken betekent maar de onderschikking aan een zelfgekozen leider’ (Weber, 1988b: 501/1994b: 306).

De politicus met charismatisch gezag is per definitie onalledaags: hij representeert ‘het buitengewone en ongehoorde, dat wat vreemd is aan alle regels en tradities’. Charismatische macht, in ideaaltypische zin, ‘handelt daarom revolutionair, alles omwaarderend en soeverein brekend met elke traditionele en rationele norm’ (Weber, 1964: 835-836/1978: 1115). De charismatische leider weet dus niet alleen anderen van zijn uitzonderlijke leidersgaven te overtuigen. Zijn impact is onlosmakelijk verbonden met de betoonde cultuurpolitieke durf of z’n waarde-scheppend vermogen. De charismatische leider staat voor tot dan toe ongekende waarden of weet al vertrouwde overtuigingen op een nieuwe manier te belichamen. Twee gevaren bedreigen hem daarom (vgl. Breiner, 1996: 156). Enerzijds kan zijn vernieuwende boodschap worden overstemd door een bovenmatige aandacht voor zijn individuele persoon of demagogische kwaliteiten, en anderzijds kan hij zich al te zeer gaan verliezen in de dagelijkse strijd om de macht. Zelfs indien hij beide risico’s weet te omzeilen, blijft iedere vorm van charismatisch leiderschap structureel instabiel. Niet alleen is charismatische macht persoonsgebonden, ze valt bovenal moeilijk te combineren met het rationeel-legale gezag of doelrationele karakter van de alledaagse bestuurspraktijk. ‘Charisma is een typisch beginstadium bij religieuze (profetische) of politieke (veroverings)mach-

ten, maar zwicht voor de druk van de alledaagsheid eens de macht verzekerd is en, vooral, eens ze een massakarakter krijgt', zo merkt Weber op (1964: 187/1978: 246). Daarmee geeft hij indirect zelf aan dat verantwoordelijkheids- en gezindheidsethiek, doel- en waarderationeel handelen eerder ongemakkelijk tot niet vallen te kruisen bij effectieve beleidsvoering (vgl. Breiner, 1996: 168-201). Charismatisch leiderschap, in de volle zin van het woord, lijkt enkel mogelijk in de aanloop naar bijvoorbeeld een presidentiële machtspositie en veel minder bij het bekleden daarvan. Het valt echter nog te bezien of dat het strenge eindverdict wettigt dat het enkel kan gaan om 'een voorbijgaand breukmoment in het proces van rationalisatie waarin waarden worden gecreëerd en opgelegd' (Breiner, 1996: 142). In de slotparagraaf kom ik nog kort terug op deze spanning, die ook populisme-*watchers* vaak signaleren, tussen charismatisch leiderschap en effectieve machtsuitoefening.

Populisme als buitengewone politiek

In nuce reikt Weber ons twee belangrijke handvaten aan voor een bredere sociologische duiding van het fenomeen populisme. Primo, de tendens tot doelrationalisatie binnen het moderne politieke bestel enkel valt te corrigeren, niet ook op te heffen. Dat lijkt per definitie de mogelijkheid van een consequente populistische politiek sterk te hypothekeren. Tegelijkertijd suggereert Weber zo ook dat de verantwoordelijke politiek en de bestuurslogica van het beambtendom meestal de bovenhand zullen hebben. Of in Canovans termen: de pragmatische politiek zet de toon, wat naar haar mening juist de geregelde opstoten van reddende of populistische politiek verklaart. Weberiaans gezien hangen die dus nauw samen met het structurele overwicht van doelrationaliteit in de sfeer van bestuur en beleid. De populistische representatie verkort dat daarentegen tot het onvermogen van het politieke establishment, deels ook ingegeven door eigenbelang, om doortastend te regeren. De bredere context blijft dus buiten beeld, de specifieke complexiteit of *Eigenlogik* van het politieke systeem wordt genegeerd (vgl. Laermans, 2009). Conform de populistische representatie doet die er zelfs niet echt toe daar de volksvervreemding van de politieke elite de eigenlijke reden voor het vastgestelde politieke disfunctioneren is. Webers tweede les stelt scherp op de figuur van de charismatische leider, die hij portretteert als een volkstriebun die hamert op de noodzaak van waardevernieuwing. Populistische partijen kennen in de regel charismatische leiders en bepleiten vanuit de veronderstelde transparantie tussen leider en volk impliciet of expliciet ook een leidersdemocratie. Dat mag al meteen wijzen op een zekere relevantie van Webers opmerkingen over deze thema's (van een uitgewerkte theorie is immers niet meteen sprake). Om die verder aan te scherpen, ga ik te rade bij de politieke theoreticus A. Kalyvas (2008).

In de eerste hoofdstukken van *Democracy and the Politics of the Extraordinary* gebruikt Kalyvas Webers inzichten over charismatisch gezag om meer contour te geven aan de notie van *buitengewone politiek*. De gewone politiek – of Canovans pragmatische politiek en Webers routineuze verantwoordelijkheidspolitiek – wordt volgens Kalyvas op gezette tijden uitgedaagd door charismatische bewegin-

gen die de fundamente van het politieke systeem ter discussie stellen en precies daarom buitengewoon kunnen heten. De radicaalprogressief ingestelde Kalyvas denkt daarbij in de eerste plaats aan linkse protestbewegingen die in naam van het volk de legitimiteit van de vigerende politieke orde contesteren en alternatieve waarden of beslissingsprocedures formuleren. Vanuit deze normatieve kijk bekritiseert hij dan ook Webers koppeling van charisma en leiderschap binnen de krijtlijnen van een sterk presidentieel regiem. Bovendien ontwaart Kalyvas (2008: 65-78) in *Politik als Beruf*, toch zowat Webers politieke testament, een zekere scepsis tegenover een charismatisch gedragen doorbreking van de macht van het beambtendom en de mediocre beroeps politici. Of dat een houdbare interpretatie is, doet er hier minder toe dan de mogelijke waarde van de notie van buitengewone politiek, in combinatie met Webers inzichten, voor een breder begrip van de populistische representatie en haar positionering van leiderschap.

Het waarmerk van iedere vorm van buitengewone politiek is de 'strijd voor de controle over de symbolische funderingen van politieke autoriteit doorheen de formulering en herformulering van die axiologische en mentale structuren die vastleggen of en wanneer macht 'juist' of 'verkeerd' wordt uitgeoefend binnen een welbepaalde historische en territoriale gemeenschap' (Kalyvas, 2008: 27). Deze omschrijving past als gegoten bij de diverse varianten van partijpolitiek populisme in West-Europa, en ook trouwens in Latijns Amerika. Zij beroepen zich immers juist op het volk als de enige legitieme bron van machtsuitoefening binnen een democratie, en ze laken daarom de gedurige negatie van de volkswil door de zittende politieke elite. Daarmee spoort een tweeledig politiek-normatief marsorder: het principe van volkssoevereiniteit moet worden hersteld, en bij alle belangrijke beslissingen dient de volkswil voorop te staan. Bovendien nemen populistische partijen en politici, zij het met wisselende ideologische accenten, het als dominant veronderstelde politieke waarde kader op de korrel. Het etnopopulisme gispt 'de multikul', het civieke populisme contesteert de onnodige bestuurlijke eigencomplexiteit en beslotenheid van het politieke bestel ('de Haagse kaasstolp', 'het Wetstrategie', 'achterkamertjespolitiek'), en het sociaaleconomisch populisme bekritiseert *la pensée unique*, de dominantie van het neoliberale gedachtegoed. Naast de notie van volkssoevereiniteit, die direct raakt aan het symbolisch fundament van de democratie, schuiven populistische leiders dan ook nieuwe waarden naar voren. Dat gebeurt alweer in verspreide ideologische slagorde, maar wel telkens onder beroep op het volk. De culturele eigenheid van het volk wordt slagzinmatig uitgedragen ('wij zijn tolerant en egalitair ingesteld') en verdedigd tegen 'het islamfascisme', niet-integrerende allochtonen en oneigenlijke asielzoekers. Of in naam van 'de gewone mens' komt men op voor meer solidariteit binnen de verzorgingsstaat, althans voor wie er 'echt bij hoort'.

Populistische politiek kan dus behalve reddend ook buitengewoon heten vanwege de sterk waarde geladen *framing* van de politieke agenda en de algemene legitimiteit van het politieke bedrijf. Tegenover de dominante pragmatische (Canovan) of doelrationele (Weber) politiek van beleidspartijen en hun nadruk op haalbaarheid, compromisvorming en bestuurlijke rationaliteit (in Nederland ooit gevierd binnen het zgn. poldermodel), *herdefinieert het populisme de politieke ruimte als een primair symbolische arena*. Op basis van de eerder besproken populistische repre-

sentatie of driehoek komt het inderdaad hoogst performatief tussen in de strijd om 'de juiste visie' op het politieke bedrijf, haar functioneren en principiële finaliteit (vgl. Bourdieu, 2000). Weberiaans gesproken committeert het populisme zich daarmee aan een waarderationale oriëntatie, zij het van een bijzonder en door Weber niet gethematiseerd type (waarden zijn immers voor hem in de eerste plaats individuele keuzen). Door de gedurige koppeling met de noties van volk en volkswil bezitten de verdedigde waardeopties binnen de context van een democratisch bestel welhaast per definitie een aura van legitimiteit. Feitelijk gaat het om een selectieve discursieve constructie die altijd wordt gekaderd door contingente ideologische keuzen. Desondanks heeft het geclaimde *parler vrai* in de regel een retorische streep voor omwille van de verankering in wat de ultieme democratische waarde lijkt. Door de onderliggende driehoeksstructuur creëert ieder populistisch vertoog bovendien een grote afstand tussen 'wij' en 'zij', het volk en haar echte spreekbuizen enerzijds en alle anderen, beleidspartijen voorop, anderzijds. Populistische partijen combineren kortom een bijzonder soort waardepolitiek met een specifieke vorm van breuklijnpolitiek of *cleavage politics* (vgl. Bornschie, 2010). De bestaande beleidsvoering en ermee verbonden partijen of politici heten volks(ver)vreemd, net als de culturele elite of de van 'gezond verstand' verstoken anderen. Zolang ze niet meeregeren laat dat populistische politici toe om tegelijk de positie van onbesmette politieke buitenstaander en volksverbonden binnenstaander te claimen.

Bekeken in een wat langer historisch perspectief breekt deze antagonistische opstelling met belangrijke elementen van 'de elitaire consensus' (Dewachter, 2001) die tijdens de naoorlogse periode in de meeste West-Europese staten goeddeels impliciet de beleidsvoering stutte (vgl. Van Rossem, 2010: 9-16). Eén zo'n ingrediënt is precies de optie voor overleg en compromisvorming binnen en buiten de politieke arena, dus voor pacificatie door negotiatie. Een ander cruciaal element binnen de ondertussen opengebroken elitair-politieke consensus is de inzet van de verzorgingsstaat als algemeen beleidsinstrument voor sociale integratie – lees: voor het waarborgen van de opname of inclusie van individuele burgers in de uiteenlopende macrodomeinen als de economie, het onderwijs, het juridisch bestel,... (Luhmann, 1990). Populistische partijen, in het bijzonder etnopopulistische, betonen zich weinig compromisbereid en stellen zich nogal eens sterk welvaartschauvinistisch op: de voordelen van de welvaartsstaat komen enkel de echte leden van het volk toe. Het buitengewone karakter van de populistische politiek toont zich kortom ook in de keuze tegen consensus of harmonie en voor dissensus of conflict en polemiek enerzijds, tegen een veralgemeende maatschappelijke inclusie en pro exclusie of een in reikwijdte beperkte solidariteit anderzijds.

Profetische leiderspolitiek en mediademocratie

Niet alleen in Latijns Amerika maar ook in West-Europa worden zowat alle populistische partijen geleid door charismatische leiders, zoals de ondertussen overleden Pim Fortuyn en Jörg Haider, Silvio Berlusconi, Geert Wilders, Filip Dewinter,

Jean-Marie Le Pen en recenter Marine Le Pen,... Hun handelen bevestigt tot op grote hoogte – maar zeker niet voor het volle pond, zo zal ik zo dadelijk nog aangeven – de door Weber gewenste band tussen politiek leiderschap en een waarde-rationele opstelling. De populistische voorman of -vrouw verleent voor alles geloofwaardigheid aan de uitgedragen overtuigingen door ze op een wervende manier te vertolken voor de brede massa. Conform de populistische representatie bezitten de publieke uitspraken van de leider zelfs een uitzonderlijk groot gewicht. Omwille van het veronderstelde vermogen tot directe inleving in de zwijgende meerderheid maakt de voorman immers per definitie sterk bindende en hoogst performatieve statements. Daardoor, en natuurlijk eveneens vanwege van zijn stemmenkapitaal, geldt zijn woord binnen de eigen partij nogal eens als wet. De momentane waarheid van zijn ‘parler vrai’ legt dan de visie van de andere partijleden op een cruciaal issue of de actualiteit vast. Of zoals Weber al stelde: de partij volgt de charismatische leider, en niet andersom. Een tegensprekelijk intern debat is overbodig want de leider kent de volkswil, die enkel moet worden kenbaar gemaakt en verkondigd in een aansprekende, volkse taal. Enigszins doorgetrokken, en dus ook ietwat overtrokken, kunnen we daarom van een *overgang van programmatische partijpolitiek naar profetische leiderspolitiek* spreken. Dat ligt trouwens in de lijn van Webers visie, waarbinnen de profeet bij uitstek de charismatische actor vertegenwoordigt (zie bijv. Weber, 1964: 179-182/1978: 241-245). Menige populistische leider ageert effectief als een niet-religieuze politieke profeet die vooral in onheilsprofetieën grossiert. Zo duiden rechtse etnopopulistische leiders het heden graag vanuit een toekomstvisioen waarin Europa onder de knoet van de islam ligt (vgl. Pels, 2003 over Fortuyn en Fennema, 2010 over Wilders). Het civieke en, nog meer, het sociaaleconomisch populisme liefhebbers daarentegen in een nogal zwart gebakerd economisch scenario waarin ‘de gewone mens’ of ‘de kleine man’ het helemaal moet afleggen tegen de macht van grootbanken en transnationale ondernemingen.

De populistische leider kan vooral een politieke profeet heten omdat hij de waarheid van de volkswil zegt te openbaren. Zijn spreken is daarom letterlijk buitengewoon: het wordt niet getekend door de arbitraire band tussen teken en referent. Iedere bewering van de leider is integendeel rechtstreeks gefundeerd in het volk, ja geldt als een onmiddellijke en dus absoluut ware expressie van de volkswil. Of zoals A. C. Zijdeveld (2009: 10) opmerkt: ‘Een populistische leider heeft volgens de populistische doctrine altijd gelijk. Immers de *vox populi* wordt hoorbaar en op de beeldbuis zichtbaar in het optreden van de populistische leider die zich presenteert als de *vox dei*.’ Precies door deze gedurige claim op een boven alle twijfel verheven waar én waarachtig spreken lijkt de spreekstijl van de populistische leider op die van een profeet. D. Pels (2011: 76) gewaagt in dit verband van een ‘getuigenispolitiek’ die moeilijk valt te rijmen met de idee van een open democratisch debat zonder stellingen of zekerheden. Als een directe emanatie van het volk en haar wil overbrugt de verkozen populistische leider bovendien het voor de representatieve democratie constitutieve verschil tussen het volk en haar politieke representatie (vgl. Urbinati, 1998: 116-118; Taggart, 2000: 95-98; Canovan, 2002: 34; Arditti, 2007: 63-67). Zijn positie doet kortom hoogst paradoxaal aan: de leider is tegelijk gewoon en buitengewoon want hij staat zowel binnen als

buiten de representatieve democratie. Door zijn uitzonderlijke volksverbondenheid overstijgt hij de status van gewone volksvertegenwoordiger, wat het effectief gescoorde stemmenaantal eventueel bevestigt. Daarmee is de plebiscitaire leidersdemocratie niet veraf: de leider krijgt van het volk het politieke fiat om doortastend te regeren, los van het verlamdende parlementaire gekrakeel (vgl. Mudde, 2004 over de autoritaire tendens binnen het populisme).

De overgang van programmatische partijpolitiek naar profetische leiderspolitiek past bij de bredere diagnose die B. Manin (1995: 264-304) van de tegenwoordige representatieve democratie heeft gemaakt. Vanaf de jaren 1980 raakte volgens hem ook in West-Europa – de V.S. ging voor – de klassieke partijdemocratie van langsom meer overvleugeld door *de toeschouwers- of publieksdemocratie* (vgl. De Beus, 2002). In de partijdemocratie stemde de kiezer op basis van zijn klassenpositie, religieuze of culturele identiteit partijgetrouw en dus voorspelbaar (de partijtrouw werd trouwens vaak van generatie op generatie overgedragen). Ze kende uiteraard ook goedgebekte charismatische partijleiders die tijdens meetings alle mogelijk retorische trucs inzetten om stemmen te werven en de eigen aanhang een ideologische riem onder het hart te steken. De persoon van de politicus woog evenwel beduidend minder sterk door dan het algemene partijprogramma, dat doorgaans nauw aansloot bij de sociale of culturele achtergrond van de kiezer. In ondermeer Nederland en Vlaanderen werd deze politieke segmentering van het kiespubliek nog versterkt door de diverse zuilen die de toonaangevende partijen flankerden. Het samenspel van individualisering en mediatisering creëerde echter een nieuwe situatie. Een toenemend aantal vlottende kiezers brengt thans een wisselende stem uit op een politieke persoonlijkheid die hen via de massamedia direct toespreekt, zonder de bemiddeling van partijapparaat of meeting. Vergelijkbaar met het theaterpubliek vormen zij een geheel van toeschouwers dat de gebrachte voorstelling op applaus, boegeroep of een ijzige stilte onthaalt (maar dan wel in de huiskamer, niet binnen een met anderen gedeelde ruimte). De sterk toegenomen personalisering van de uitvoerende macht, niet het minst binnen de mediamieke berichtgeving, versterkt deze personendemocratie nog. Partijen worden zo van langsom meer loutere instrumenten in dienst van presidentskandidaten of toekomstige regeringsleiders die op de beeldbuis retorisch om stemmen werven en daarbij in de eerste plaats hun persoonlijke geloofwaardigheid in de waagschaal leggen.

De publieksdemocratie is dus een media- annex personendemocratie die de kwaliteiten van individuele politici veel sterker in de verf zet dan de vroegere partijdemocratie. Als zodanig creëert ze een nieuwe politieke biotoop waarbinnen populistische leiders erg goed gedijen. Zeker de commerciële media, maar onder hun concurrentiedruk ook van langsom meer openbare zenders, hebben een uitgesproken voorkeur voor politici die turbotaal spreken (à la Haider of Le Pen), provoceren en dramatiseren (Wilders), zich excentriek of flamboyant gedragen (Fortuyn en Berlusconi), of anderszins opvallen en daarom nieuwswaardig zijn (vgl. Elchardus, 2002 over 'de dramademocratie'). De populistische communicatie- en leiderschapsstijl is kortom sterk verwant met het algemene frame dat vooral de meer populaire media hanteren (vgl. Mazzoleni, 2008). De werking van de commerciële media staat in het teken van publieksvriendelijk spektakel of

entertainment, en populistische leiders bieden dat binnen de politieke arena volop. ‘Mediapopulisme speelt bij de opkomst van het politieke populisme dus een grotere rol dan vaak wordt onderkend’, zo concludeert D. Pels (2011: 161) terecht. En hij voegt eraan toe: ‘Omgekeerd is juist de mediatisering van de samenleving een van de redenen waarom het populisme geen incident is, maar een politiek blijvertje zal blijken te zijn.’ De toekomst moet uitwijzen of deze voorspelling effectief klopt en de buitengewone politiek van het populisme ook eerder gewoon wordt. Het lijkt hoe dan ook aannemelijk dat de publieksdemocratie à la Manin (1995) die populistische communicatiestijl bevordert waarin populistische politici het sterkst uitblinken. Door de toegenomen verwevenheid van media en politiek raakte deze stijl evenwel in bredere politieke kring ingeburgerd, wat C. Mudde (2004) juist van een ‘populistische *Zeitgeist*’ doet spreken. Gevatte oneliners werden een must, knipogen naar ‘de Vlaming’ of een variatie van ‘Henk en Ingrid’ standaard. Populistische politici in strikte zin blijven zich echter onderscheiden door een systematischer beroep op de *vox populi* en hun krassere taalgebruik in naam van een *parler vrai*.

Populisme, charismatisch leiderschap en publieksdemocratie

Op het eerste gezicht goed lijkt de ontwikkeling richting publieksdemocratie goed aan te sluiten bij de door Weber gewenste leidersdemocratie als alternatief voor de heerschappij van de ambtenarij, middelmatige politici, en een louter pragmatische of doelrationele beleidsvoering. Toch vallen er enkele belangrijke verschillen te noteren. Vooreerst is Webers charismatische leider een volkstriebun die bovenmatig retorisch begaafd is en vooral overtuigt in de directe interactie, versta: tijdens speeches in volle zalen (zie bijv. Weber, 1988c/1999). Dit directe charisma speelt nog steeds bij de leiders van meestal al langer bestaande etnopopulistische partijen als het Vlaams Belang en het Front National, die deels begonnen als meetingpartijen omdat ze aanvankelijk minder makkelijk toegang tot de massamedia kregen. Net als dat van andere partijprominenten is het charisma van de populistische leider thans echter vooral een zaak van mediamieke impact en beeldvorming. ‘Charisma in televisiecharisma geworden: een letterlijke uitstraling via de buis’, zo concludeert Pels (2011: 146). Het gewenste aura van volksverbondenheid kan daarom doelrationeel worden geconstrueerd of bijgeschaafd met de hulp van mediadeskundigen. Zij fungeren in de publieksdemocratie als de vaak onzichtbare regisseurs van het uitgedragen, schijnbaar spontane imago. Door gaans beoogt dat de creatie van een sterke visuele indruk van virtuele nabijheid tussen politicus en toeschouwende burger. ‘De publieksdemocratie is het rijk van de communicatie-expert’, zo besluit Manin gevat (1995: 281). Uiteraard hanteerden de spelers in de vroegere partijendemocratie ook allerhande retorische middelen en propagandatechnieken om hun ideologische boodschap aan de man of de vrouw te brengen. De publieksdemocratie zorgt echter voor een zodanige toename in het belang van een voornamelijk persoonlijke image building dat van een kwalitatieve sprong kan worden gesproken.

Een tweede verschilpunt raakt het hart van Webers deels ideaaltypische, deels normatief gekleurde beschouwingen over de charismatische leider. Vergelijkbaar met de religieuze profeet engageert hij zich volgens Weber vanuit een strikt individueel geloof in 'een zaak' voor de politieke realisering van welbepaalde waarden. In de publieksdemocratie ligt dat ten dele anders (Manin, 1995: 283-291). De politieke leider moet behalve tv-geniek ook qua boodschap distinctief zijn daar de zwevende kiezer zijn stem laat afhangen van de combinatie van persoonlijke geloofwaardigheid en voorgestelde inhoud. Deze reactieve opstelling moedigt politieke leiders minder aan tot sterke persoonlijke waardekeuzes en bevordert veeleer een mede door peilingen ingegeven beredeneerde keuze voor een welbepaalde potentiële breuklijn binnen het electoraat. 'De representant is een acteur die het initiatief neemt om een principe van deling voor te stellen. Hij probeert de breuklijnen binnen het electoraat te ontdekken en introduceert sommige ervan op de publieke scène. Op die manier ensceneert hij, en brengt hij tot het publieke bewustzijn, deze of gene sociale scheidslijn: hij representeert voor zover hij een niet vanzelfsprekende breuklijn presenteert', aldus Manin (1995: 290). Dat doet inderdaad eerder doel- dan waarderationeel aan. De politieke leider kan echter juist voluit voor een culturele of waardegeladen breuklijn gaan, dus doelrationeel voor de principiële verdediging van bepaalde waarden opteren. Het cruciale punt is daarom dat de werking van de publieksdemocratie aanstuurt op een tegelijk doordachte en conflictgerichte breuklijnpolitiek die de populaire media met een ruime aandacht kunnen belonen. Het blijvende succesverhaal van het populisme vanaf begin jaren 1990 laat zich lezen als een trefzekere bevestiging van deze algemenere tendens. De populistische representatie is immers structureel geënt op twee breuklijnen, een politieke (het volk vs. het zittende politieke establishment) en een daarmee in de pas lopende maar ideologisch wisselende cultureel-maatschappelijke scheidslijn (etnische binnen- vs. buitenstaanders, gewone vs. ongewone mensen). Naast de affiniteit met de preferenties van de massamedia creëerde dus ook de ingebakken tendens binnen de publieksdemocratie pro *cleavage politics* een gunstige context voor de doorbraak van het populistisch vertoog. Een derde en laatste verschilpunt tussen het huidig charismatisch leiderschap van populistische snit en de door Weber voorgestane leiderschapsdemocratie is eerder normatief. Weber onderkent binnen de massademocratie een twijfelachtige tendens tot demagogie en 'oververhitting': 'het staatspolitieke gevaar van de massademocratie ligt in de eerste plaats in de mogelijkheid van een sterk overwegen van emotionele elementen in de democratie' (Weber, 1988a: 403-404/1994a: 181). Net zoals hij gezindheids- aan verantwoordelijkheidsethiek weet te paren, slaagt de door Weber gewenste charismatische leider erin om een afgewogen portie demagogie te combineren met afstandelijkheid, dossierkennis en gedegen parlementair werk (zo bijv. Weber, 1988a: 403-404/1994a: 365). Mits goed gedoseerd is emotionele communicatie een legitiem strijdmiddel in de omgang met het kiespubliek, maar ze mag een verantwoordelijke opstelling niet in de weg gaan zitten, laat staan overschaduwten. De huidige media- annex publieksdemocratie geeft aan de verwantschap tussen massademocratie en demagogische retoriek evenwel een specifieke draai. Haar sterk visuele, op verschijning en dramatisering gerichte karakter stimuleert een meer totale, niet louter politiek gemotiveerde emotionele

(des)identificatie met leidersfiguren. De massamediamieke aandacht voor ‘de mens achter de politicus’ versterkt deze tendens nog. De publieksdemocratie is daarom tot op grote hoogte eveneens een emotionele democratie (Van Stokkom, 1997) waarin de strategische afwisseling van een affectief geladen zelfpresentatie met een staccato spreekstijl en inkijkjes in het persoonlijk leven nogal eens de bovenhand krijgen op rationele argumenten en inhoudelijke redenties. Dat is weerom een gunstige omgeving voor populistische leiders en hun volkse taal, hun *parler vrai*, en hun vaak theatraal aangezette voorkomen. Conform de populistische representatie schuwen zij bovendien niet ‘de macht van het demagogische woord’ (Weber, 1988c: 587/1999: 76-77) daar het zowel voor waarlijk volks door-gaat als een afstand markeert tegenover de ingewikkelde bestuurstaal of ‘draaikonterij’ van de gelaakte politieke elite (vgl. Abts, 2004).

Uitleiding: populistisch leiderschap en doelrationeel bestuur

‘Meer dan simpelweg door de heroïsche, bovennatuurlijke eigenschappen van haar leider is een beweging vooral charismatisch door haar vermogen om het waardesysteem en de ethische attitudes van haar volgers en aanhangers te veranderen, de symbolische en normatieve fundering van de gevestigde politieke autoriteit te delegitimeren, een nieuw legitimerend vertoog te genereren, en een nieuwe collectieve wil te formeren’, zo schrijft A. Kalyvas (2008: 65). Charismatisch gedragen politiek is daarmee een voorbeeld bij uitstek van wat hij buitengewone politiek noemt. Dat begrip past om meerdere redenen bij het populistisch vertoog en het daardoor geïnspireerde politieke optreden van charismatische leiders als een Fortuyn, een Berlusconi of een Le Pen, zo heb ik hiervoor beargumenteerd. Hoewel het populisme geen nieuwe fundamentele legitimatie van de politiek aandraagt, contesteert het door een vernieuwd appel op de notie van volkssoevereiniteit op een vergaande wijze de legitimiteit van gevestigde beleidspartijen en hun pragmatische, compromisbereide en consensusgerichte bestuursstijl. In lijn met de meer specifieke ideologische inbedding van hun boodschap dragen populistische leiders tevens waarden als culturele eigenheid, gezond verstand of hardwerkendheid uit. Ze willen die tot hoekstenen van het politieke beslissingsproces promoveren, en ze bekritisieren luidop beleidsmaatregelen die zich volgens hen aan andere, ‘volksvreemde’ waarden committeren. Vooral het etnopopulisme wist zo binnen een gedeelte van het electoraat ‘een nieuwe collectieve wil’ gestalte te geven en, breder, de latente breuklijn tussen eerder kosmopolitisch en ethnocentrisch ingestelde burgers succesvol te politiseren (vgl. Abts, 2011). Buitengewoon zijn voorts ook de positie en het spreken van de populistische leider. Als een quasiprofeet verkondigt hij in de politieke arena de wil en verzuchtingen van het volk op een naar eigen zeggen transparante manier, wat hem tegelijk binnen en buiten het regime van politieke representatie plaatst. Deze dubbelganger gedijt bepaald goed binnen de media- of publieksdemocratie die ondertussen de partijdemocratie heeft afgelost. Zij biedt hem bovendien een geëigend podium voor een meer dan eens sterk demagogisch optreden, gericht op

een primair emotionele identificatie met zijn persoon en boodschap en, finaliter, de mogelijke overwinning in een plebiscitair opgevatte stembusgang.

Het onderscheid tussen buitengewone en gewone politiek sluit aan bij het verschil dat Canovan (1999) maakt tussen reddende en pragmatische politiek enerzijds, bij Webers beschouwingen over de dreigende marginalisering van een waarde-betrokken politiek binnen de door bestuurlijke doelrationaliteit beheerste moderniteit anderzijds. Het bijzondere van het populisme is dat het omwille van het uitgedragen credo van volkssoevereiniteit in ieder democratisch bestel een structurele mogelijkheid tot buitengewone en waardegeladen, ja profetische politiek biedt. De mogelijkheid wordt realiteit, aldus Canovan (1999), telkens de belofte van een reddende politiek die wedt op 'de macht van het volk' chronisch raakt ondergesneeuwd door de routines van de pragmatische politiek of doelrationeel bestuur. Bij deze hypothese past thans dus een tweede: de media- of publieksdemocratie geeft een *redemptive politics* van populistische signatuur meer kansen. De nieuwe toeschouwersdemocratie lijkt daarom een structurele voorwaarde voor de recente populistische golf in West Europa. Of deze 'fit' tussen media- en politiek populisme ook maakt dat het laatste een blijver is, zoals o.m. Pels (2011) meent, mag hier – nogmaals – een open vraag blijven.

Laat een hogelijk symbolische, tevens sterk polemische want breuklijngerichte politiek zich evenwel verzoenen met de doelrationele logica die het moderne politieke bestuur volgens Weber doordeesemt? Of moet het populisme soms ook een vorm van buitengewone politiek heten omdat het enkel floreert buiten de gewone politiek – lees: in de aanloop naar verkiezingen en vervolgens op de oppositiebanken, maar niet in de meer basale regeer- of beleidspraktijk? Alvast Weber zélf, zo zagen we al, betoont zich ondanks zijn bijwijlen vurige pleidooi voor een charismatische leidersdemocratie eerder sceptisch tegenover de mogelijkheid van een duurzame combinatie van charismatisch gezag en legaal-rationeel gezag of bureaucratisch bestuur. Eens een charismatisch leider aan de macht komt, aldus Weber, moet hij noodgedwongen inleveren op de vernieuwende, quasirevolutionaire en waarderationale dimensie die de grondslag vormen voor zijn uitstraling en impact. De Latijns Amerikaanse traditie van presidentieel populisme noopt evenwel tot een zekere nuancering van Webers verdict. Zij levert immers meerdere voorbeelden van populistische leiders die ook nadat ze aan de macht zijn gekomen hun persoonlijk charismatisch gezag blijven inzetten ter realisering van een sterk waardegeladen programma (vgl. Conniff, 1999 en, recenter, de figuur van H. Chavez in Venezuela). Daarbij botsen ze wel degelijk op het verschil met het rationeel-legaal gezag van bestuur of administratie. Het zet hen er vaak toe aan om onder beroep op de volkswil een beleid door te drukken dat het bestaande bestuursapparaat deels buiten spel zet en de vigerende juridische spelregels oprekt dan wel verandert. Met uitzondering misschien van S. Berlusconi in Italië en V. Orban in Hongarije was of is zo'n autoritaire regeerstijl niet meteen maatgevend binnen de EU. Beide leiders, in het bijzonder Berlusconi, zijn vooral exemplarisch voor de manier waarop een partij regeringsdeelname binnen een democratisch kader alsnog kan combineren met het behoud van haar populistisch appel. De charismatische regeringsleider blijft dan in de publieke ruimte een eigenstandige, tevens eigengereide 'volkse' rol spelen, waarbij hij zich regelmatig

distantieert van andere regeringsleden en op gezette tijden met verbale kracht-patserij 'de modale burger' ophemelt of ongewenste 'anderen' de mantel uitveegt. Berlusconi slaagde erin om zo binnen de Italiaanse publieksdemocratie gedurende langere tijd een grote geloofwaardigheid als populistische regeringsleider te behouden. Het hielp natuurlijk wel dat hij een eigen media-imperium bezit en een grote grip op de Italiaanse overheidsmedia kreeg (vgl. Berardi en Jacquemet, 2010).

Het voorbeeld van Berlusconi blijft binnen de Europese politieke ruimte relatief uitzonderlijk. Veel vaker blijkt dat de spanning tussen buitengewone en gewone politiek, populistisch leiderschap en alledaagse bestuurspraktijk, inderdaad moeilijk valt te ontmijnen. De drie scenario's die Taggart (2000: 99-107) onderscheidt, lijken daarom maatgevend voor de omgang van een populistische partij met de realiteit van een effectieve machtsdeelname. Ofwel vervelt de partij tot een meer gewone en gaat ze zich dus minder populistisch opstellen: dat gebeurde bijvoorbeeld met Leefbaar Rotterdam op lokaal niveau. Ofwel komt ze in woelig vaarwater terecht en dreigt ze al gauw intern verscheurd te raken: dat was het geval met Haiders FPÖ nadat die partij tot de regering toetrad. Ofwel implodeert ze binnen de kortste keren: het scenario van LPF. Recent is daar evenwel nog een vierde scenario bijgekomen: gedoogsteun geven aan een minderheidsregering. Dat doet de Deense Volkspartij nu al sinds enige tijd, en het is ook de weg die de PVV in Nederland is ingeslagen. Het laat een populistische partij toe om te wegen op het beleid, maar zonder zich te moeten committeren aan het dagdagelijkse bestuur. Of het om een duurzaam politiek script gaat, moet de toekomst uitwijzen. Opvallend is alvast de structurele gelijkenis met de geclaimde positie van de leidersfiguur binnen de populistische driehoek. Net zoals hij als volksvertegenwoordiger tegelijk binnen en buiten de representatieve democratie staat, neemt de gedoogsteun gevende populistische partij wel en niet deel aan de gewone politiek. Waarbij in beide gevallen het 'buiten' een groter gewicht toekomt...

Literatuur

- Abts, K. (2004). Het populistisch appel. Voorbij de populaire communicatiestijl en ordinaire democratiekritiek. *Tijdschrift voor Sociologie* 25 (4) 451-476.
- Abts, K. (2011). *Maatschappelijk onbehagen en etnopopulisme. Burgers, ressentiment, vreemdelingen, politiek en extreem rechts*. Leuven: Faculteit Sociale Wetenschappen (doctoraal proefschrift, 2 vol.).
- Abts, K. & Rummens, S. (2007). Populism versus Democracy. *Political Studies* 55 (3) 405-424.
- Abts, K. & Laermans, R. (2011). Populistische representatie en representatieve democratie. Paper voor de Dag van de Sociologie 2011.
- Albertazzi, D. & McDonnell (2008). Introduction: The Sceptre and the Spectre. In: Albertazzi, D. & McDonnell, D. (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. Basingstoke: Palgrave, 1-14.
- Arditi, B. (2007). *Politics on the Edges of Liberalism. Difference, Populism, Revolution, Agitation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Berardi, F. & Jacquement, M. (2010). De Italiaanse anomalie. Berlusconi en het semiokapitalisme. *Open. Cahier over kunst en het publieke domein* (20) 38-47.
- Betz, H.-G. (2001). Exclusionary Populism in Austria, Italy and Switzerland. *International Journal* 56 (3) 393-419.
- Betz, H.-G. & Johnson, C. (2004). Against the Current – Stemming the Tide: The Nostalgic Ideology of the Contemporary Radical Populist Right. *Journal of Political Ideologies* 9 (3) 311-327.
- Bornschier, S. (2010). *Cleavage Politics and the Populist Right. The New Cultural Conflict in Western Europe*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bourdieu, P. (2000). *Propos sur le champ politique*. Lyon: Presses Universitaires de Lyon.
- Breiner, P. (1996). *Max Weber and Democratic Politics*. Ithaca/London: Cornell University Press.
- Canovan, M. (1981). *Populism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Canovan, M. (1984). 'People', Politicians and Populism. *Government & Opposition* 19 (3) 312-327.
- Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies* 47 (1) 2-16.
- Canovan, M. (2002). Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In: Mény, Y. & Surel, Y. (eds.), *Democracies and the populist challenge*. New York: Palgrave, 25-44.
- Conniff, M.L. (ed.) (1999). *Populism in Latin America*. Tuscaloosa/London: University of Alabama Press.
- Dassen, P. (1999). *De onttovering van de wereld. Max Weber en het probleem van de moderniteit in Duitsland, 1890-1920*. Amsterdam: Van Oorschot.
- De Beus, J. (2002). *Na de beeldenstorm. Een beschouwing over de werking van de toeschouwersdemocratie*. Heerde: Langhout & De Vries.
- De Raadt, J., Hollanders, D. & Krouwel, A. (2004). *Varieties of Populism: An Analysis of the Programmatic Character of Six European Parties*. Vrije Universiteit Amsterdam: Working Papers Political Science 2004/04.
- Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*. Tiel: Lannoo.
- Fennema, M. (2010). *Geert Wilders. De tovenaarsleerling*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Dewachter, W. (2001). *De mythe van de parlementaire democratie. Een Belgische analyse*. Leuven: Acco.
- Hall, S. (1997). The Work of Representation. In: Hall, S. (ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage, 13-74.
- Hermet, G. (2001). *Les populismes dans le monde. Une histoire sociologique XIXe-XXe siècle*. Paris: Fayard.
- Kalyvas, A. (2008). *Democracy and the Politics of the Extraordinary. Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laclau, E. (2005a). *On Populist Reason*. London/New York: Verso.
- Laclau, E. (2005b). Populism: What's in a Name? In: Larsen, L.B., Ricuperio, C. & Schaffhausen, N. (eds.), *The Populism Reader*. New York/Berlin: Lukas & Sternberg, 101-113.
- Laclau, M. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Laermans, R. (2005). Populisme, democratie en politiek systeem. *De Witte Raaf* 20 (116) 25-27.
- Laermans, R. (2009). Framing the Sovereignty of 'the Democratic State' Sociologically. Reflections on the Political System, Contemporary Populism and Democracy. In:

- Schinkel, W. (ed.), *Globalization and the State. Sociological Perspectives on the State of the State*. Basingstoke: Palgrave, 83-105.
- Laermans, R. (2010). Over populistische politiek en parlementaire machteloosheid. Een interview met Ernesto Laclau. *Open. Cahier over kunst en het publieke domein* (20) 70-83.
- Lefort, C. (1981). *L'invention démocratique*. Paris: Fayard.
- Leveau, R. (2007). Islamisme et populisme. In : J.-P. Rioux (ed.), *Les populismes*, Paris: Editions Perrin, 351-366.
- Luhmann, N. (1990). *Political Theory in the Welfare State*. Berlijn: De Gruyter.
- Manin, B. (1995). *Principes du gouvernement représentatif*. Paris : Calmann-Lévy.
- Mastro Paolo, A. (2008). Politics Against Democracy : Party Withdrawal and Populist Breakthrough. In: Albertazzi, D. & McDonnell, D. (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. Basingstoke: Palgrave, 30-48.
- Mazzoleni, G. (2008). Populism and the Media. In: Albertazzi, D. & McDonnell, D. (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. Basingstoke: Palgrave, 49-64.
- Mény, Y. & Surel, Y. (2002a). The Constitutive Ambiguity of Populism. In: Mény, Y. & Surel, Y. (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave, 1-24.
- Mény, Y. & Surel, Y. (eds.) (2002b). *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave.
- Mommsen, W.J. (1990). *Max Weber and German Politics, 1890-1920*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Mouffe, C. (2000). *The Democratic Paradox*. London: Verso.
- Mouffe, C. (2005). *On the Political*. London/New York: Routledge.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government & Opposition* 39 (3) 541-563.
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oudenampsen, M. (2010). Politiek populisme. Spreken tot de verbeelding. *Open. Cahier over kunst en het publieke domein* (20) 6-21.
- Panizza, F. (ed.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.
- Pels, D. (2003). *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy*. Amsterdam: Anthos.
- Pels, D. (2011). *Het volk bestaat niet. Leiderschap en populisme in de mediademocratie*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Rancière, J. (1999). *Disagreement. Politics and Philosophy*. Minneapolis/London : University of Minnesota Press.
- Rancière, J. (2005). *On the Shores of Politics*. London: Verso.
- Rioux, J.-P. (ed.) (2007). *Les populismes*. Paris: Editions Perrin.
- Rydgren, J. (ed.), (2005). *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the West*. New York: Nova Science.
- Rydgren, J. (2007). The Sociology of the Radical Right. *Annual Review of Sociology* (33) 241-262.
- Schedler, A. (1996). Anti-Political-Establishment Parties. *Party Politics* 2 (3) 291-312.
- Schinkel, W. (2010). Populisme. Kanttekeningen bij een democratisch verlangen. *Open. Cahier over kunst en het publieke domein* (20) 114-121.
- Swyngedouw, M. & Ivaldi, G. (2001). The Extreme Right Utopia in Belgium and France: The Ideology of the Flemish Vlaams Blok and the French Front National. *West European Politics* 24 (3) 1-22.
- Taguieff, P.-A. (2007a). Le populisme et la science politique. In : J.-P. Rioux (ed.), *Les populismes*, Paris: Editions Perrin, 17-60.

- Taguieff, P.-A. (2007b). *L'illusion populiste. Essai sur les demagogies de l'âge démocratique*. Paris: Flammarion.
- Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- Taggart, P. (2002). Populism and the Pathology of Representative Politics. In: Mény, Y. & Surel, Y. (ed.). *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave, 62-80.
- Urbinati, N. (1998). Democracy and Populism. *Constellations* 5 (1) 110-124.
- Van Rossem, M. (2010). *Waarom is de burger boos? Over hedendaags populisme*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam Uitgevers.
- Van Stokkom, B. (1997). *Emotionele democratie. Over morele vooruitgang*. Amsterdam: Van Gennep.
- Voruba, G. (1986). Die populistische Anrufung der Gemeinschaft. In: Dubiel, H. (ed.), *Populismus und Aufklärung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 221-247.
- Weber, M. (1964). *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Köln/Berlin: Kiepenheuer & Witsch (2 vol.).
- Weber, M. (1975). Sociologische grondbegrippen. In: Thurlings, J.M.G. (ed.), *Een keuze uit het werk van Max Weber*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 136-179.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- Weber, M. (1988a). Parlament und Regierung in neugeordneten Deutschland. In: Weber, M., *Gesammelte Politische Schriften*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 306-443.
- Weber, M. (1988b). Der Reichspräsident. In: Weber, M., *Gesammelte Politische Schriften*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 498-501.
- Weber, M. (1988c). Politik als Beruf. In: Weber, M., *Gesammelte Politische Schriften*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 505-560.
- Weber, M. (1994a). Parliament and Government in Germany under a New Political Order. In: Weber, M., *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 130-271.
- Weber, M. (1994b). The President of the Reich. In: Weber, M., *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 304-308.
- Weber, M. (1999). *Politiek als beroep*. Baarn/Kapellen: Agora/Pelckmans.
- Zijderveld, A.C. (2009). *Populisme als politiek drijfzand*. Amsterdam: Cossee.